

VÄITLUS

VASTUSEKS KALLE KROONILE KROONUTALUPOEGADE SEISUNDI KÜSIMUSTES¹

Marten Seppel

Ajalooline Ajakiri on aktiivselt vahendanud debatti Karl XI reduktsioonipoliitikast ja selle käigus esitatud nõudmistest pärisorjuse kaotamiseks Eesti- ja Liivimaal.² 2013. aasta kevadel toimus Akadeemilise Ajalooseltsi korraldusel selleteemaline seminar, mille tulemused avaldas samuti käesolev ajakiri ja kus Enn Küng võttis sissejuhatavalt kokku senise debati kulgemise.³ Kalle Krooni retsensiooni Eesti ajaloo kolmandale köitele (edaspidi EA III) võibki näha jätkuna nendele aruteludele. Kuigi retsensiooni spekter oli mõnevõrra laiem ja retsensendil õnnestus teha nii mõnigi terane tähelepanek, siis on järgnevalt vastatud üksnes kroonutalurahva olukorda puudutavale kriitikale, mis osas olid etteheited kõige teravamad, aga ka kõige erapoolikumad.

Kroon alustab oma etteheiteid sellega, et EA III talurahva olukorra peatükk on kokku võetud järeldustega, mis ei ühti järgmise peatüki asjaoludega. Nimelt, kuidas on selgitatav talupoegade asumine teiste kihelkondade kooliõpetajaks, kui eelnevalt on talurahva olukorra kohta järeldatud,

---

Käesolev artikkel on valminud Eesti Teadusagentuuri grandii PUT119 toetusel.

¹ Kalle Kroon, “Eesti ajalugu III: Vene-Liivimaa sõjast Põhjasõjani”, *Ajalooline Ajakiri*, 2014, 2/3 (148/149), 271–284.

² Otsa tegi lahti juba 1929. aastal Hendrik Sepp, mida jätkas Juhan Vasar: Hendrik Sepp, “Talupoegade kaitse Rootsiaja lõpul, eriti Liivimaal”, *Ajalooline Ajakiri*, 1929, 75–83, 133–156, 187–212; Juhan Vasar, “Karl XI talupoegadekaitse põhialuste väljakujunemine Liivimaal a. 1681–1684”, *Ajalooline Ajakiri*, 1931, 1–14, 65–78, 129–143.

³ Enn Küng, Aleksander Loit, Kalle Kroon, Aivar Põldvee, Marten Seppel, “Eesti- ja Liivimaa talurahva olukorrast Rootsi aja lõpus”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 396–401.

et nende seisundis ei toimunud mõisate redutseerimisega mingit muutust ega antud talupoegadele mingit liikumisvabadust. Paraku on Kroon teinud siin ise meelevaldse tõlgenduse EA III tekstist. Krooni poolt viidatud lk 337 on selgesõnaliselt otse vastupidi kirjas, et “reduktsioonijärgsetel aastatel astuti kroonumõisates küll olulisi samme talupoegade olukorra parandamise poole”. Täielikust talupoegade liikumisvabaduse puudumisest pole samuti juttu, vaid osutatud on üksnes jätkuvalt kehtinud piirangutele liikuda omatahtsi ühe kroonumõisa alt teise alla (lk 336).

Seejärel püüab Kroon tuua välja vastuolu, kus Ülle Tarkianen näitab lk 294, kuidas talupoegade kaebuste põhjal võidi koormisenorme alandada, mis fikseeriti vakuraamatutes. Seppel aga eitavat koormiste määramisel talupoegade kaasarääkimise õigust. Mingisugust vastuolu siin tegelikult pole, kuna täpselt kokkulangevalt Tarkianeniga on Krooni poolt tsiteeritud väitele eelnenud lauses öeldud (millest Kroon üle libiseb), et “talupoegadel lubati küll ülekohtuste koormiste üle kaevata, kuid vakuraamatutega ette antud “õiglasi” kohustusi pidid nad täitma tõrkumiseta” (lk 336–337). Talurahvas ei saanud nõuda juba vakuraamatus fikseeritud kohustuste muutmist, mida ühemõtteliselt deklareeris 1696. aasta ökonoomiareglement (ptk IV, art. 2).

Arusaamatuks jääb Krooni etteheide saksa mõiste *Erb* (nt ühendis *Erbbauer*) puudulikus käsitlemises senises ajalookirjanduses. Võib-olla on autorit häirinud Elina Öpiku poolt esitatud argument Saaremaa koguteoses, kus Öpik esitab kroonumõisates pärisorjuse püsimise tõendiks Saaremaa reduktsioonikomisjoni resolutsioonis esineva väljendi “kroonu pärustalupoeg” (*cronones arfbonde*).⁴ See Öpiku tõend pole tõesti piisav ja on pigem ekslik, kuid selle mõiste tähendust kroonumõisate puhul on just täpsustatud EA III-s (lk 336)⁵.

Kroon püüab leida vastuolu ka EA III ja Ülle Tarkianeni 2000. aastal ilmunud monograafia vahel. Kroon nimelt väidab, et pärast reduktsiooni oli “küllaltki palju” neid talupoegi, kes ostsid ennast teokohustustest vabaks. Tegelikult jõuab Tarkianen oma osutatud raamatus täiesti vastupidisele järeldusele: “Vabaraha maksmine ja teokohustuse lunastamine rahas oli levinud vaid vähestes mõisates ja neiski haaras see ainult

⁴ Elina Öpik, “Rootsi aeg Saaremaal”, *Saaremaa 2: ajalugu, majandus, kultuur* (Tallinn: Koolibri, 2007), 192.

⁵ EA III vastav lõik põhineb Tuna artiklil, kus on sõna *Erb* mõistet veel lähemalt avatud: Marten Seppel, “Kroonutalupoegade seisund Liivimaal 17. sajandi lõpus”, *Tuna*, 2 (2005), 24–25.

üksikud ning ilmselt jõukamaid talusid.⁶ Eriti selgelt tuleb see välja Tarkiaiseni poolt esitatud tabelist, mille järgi *Leidele* oli 19 Põhja-Liivimaa kihelkonnas kokku läinud üle ainult 60 talu. Kui me võrdleme nende 19 kihelkonna taluperede koguarvu – 6387 (esitatud raamatu lõpulisas), siis teeb see ainult 0,9 protsenti taludest, kes 17. sajandi lõpus teotöö eest raha maksid ning nendestki moodustasid enamiku hajatalud, kelle puhul peamiseks põhjuseks oli talu suur kaugus mõisast.⁷ Samuti tuleb osutada, et rahaandamile üleminek ei olnud mitte alati talupoegadele meeltemööda ega tingitud talupoegade soovist. Näiteks määras Alüksne kroonumõisa rentnik 1684. aastal mitu talupoega viie riigitaalri suurusele *Leidele*, tuues põhjuseks, et talupojad pole suutnud mõisale täielikult teokoormisi sooritada. Talupojad polnud võimelised aga ka raha tasuma ja hoopis pagesid.⁸ Liivimaa 1696. aasta ökonoomiareglemendi põhjal ei olnud kroonumõisate rentnikel enam õigust talupoegi omatahtsi vabarahale ümber vormistada. See sai toimuda ainult asehalduri otsusel.⁹

Kroon ei ole rahul, et liialt kategooriliselt ja napisõnaliselt on ära määratud Eesti- ja Liivimaal maapalgalise ülalpidamise süsteemi mitterakendamise. Teatavasti Eesti- ja Liivimaal, nagu ka Ees-Pommeris, ei viidud sisse 1682. aastal Rootsis kehtestatud maapalgalise sõjaväe värbamise ja ülalpidamise süsteemi (*indelningsverket*). Võib-olla tõesti pöörab koguteos liiga vähe tähelepanu eestlaste väkkevõtule, kuigi Põhjasõja raames oleks see teema pidanud kuuluma juba EA IV köitesse. Kindlasti oleks vääri- nud välja tuua, et selle rakendamist ka Läänemere provintsidest kaaluti, need plaanid tõusid päevakorda juba 1680. aastatel. Aleksander Loit on sellega seoses tähelepanuväärselt kirjeldanud 1692. aastal endise Liivimaa kindralkubermangu majandussekretäri Andreas Neudahli poolt tehtud vastavat ettepanekut, mille järgi oleks Liivimaal kroonumõisate all olevatele asustamata ja mõõtmata maatükkidele võimalik raskusteta paigutada 3800 maapalgalist sõdurit. Liivimaa kindralkuberner Jacob Johann Hastfer laitis selle idee siiski koheselt maha, kuna see oleks tähendanud suuri väljaminekuid selliste sõdurite talude rajamisel (hankida kariloomad, põllutööriistad, külviseeme jm). Pealegi oleks saanud Liivimaal sõduriteks

⁶ Ülle Liitoja-Tarkiaisen, *Hajatalud ja külad Põhja-Liivimaal 17. sajandil* (Tartu: Eesti Ajalooarhiiv, 2000), 208.

⁷ Liitoja-Tarkiaisen, *Hajatalud*, 197 (tabel 28), 199, 208, 217–227 (lisa 2).

⁸ Ajalooarhiiv [edaspidi EAA], f. 278, n. 1, s. XVI–33g, l. 183–185p, Alüksne talupoegade kaebekirjad Liivimaa kindralkubernerile, laekunud 12.12.1688.

⁹ *Sammlung der Gesetze, welche das heutige livländische Landrecht enthalten, kritisch bearbeitet*, hrsg. von G. Joh. v. Buddenbrock, 2-1 [B] (Riga, 1821), 1013 (ptk. III, art. 7).

värvata üksnes rootslasi või kohalikke sakslasi, mis poleks olnud piisav.¹⁰ Seega, veel 1693. aastal ei nähtud eestlasi ja lätlasi värbamiskõlbulikena, isegi mitte põlluharijast reservina. Siiski jäi ka järgnevatel aastatel maapalgaliste Liivimaa kroonumõisatesse asustamise küsimus üles.¹¹ Sigurd Schartau on osutanud, et ka 1698. aastal oli kindralkuberner Erik Dahlbergh väljendanud kavatsust Liivimaal *indelningsverket* sisse viia. Need Schartau andmed kontrollis allikate põhjal aga üle Jonas Nordin, kes leidis, et Schartau poolt viidatud vastavas Dahlberghi memoriaalis pole tegelikult midagi räägitud maapalgalise sõjaväe rakendamisest, vaid juttu on ainult “maamiilitsa” ja “1000 traguni suuruse rügemendi” ülesseadmise vajadusest piiriäärsetele aladele Liivimaal.¹²

Kõige jõulisemalt ründab Kalle Kroon Elina Öpiku poolt nõukogude ajal avaldatud uurimistöid ja üritab seeläbi naeruvääristada ka EA III-s tehtud järeldusi kroonutalupoegade seisundi kohta pärast reduktsiooni. Esmalt tuleb märkida, et nimetatud kroonutalupoegade olukorda puudutav peatükk tugineb täiel määral autori varasematele artiklitele, kus on leitavad kõik viited ja allikad esitatud väidetele.¹³ Tegemist on olnud originaalsel allikmaterjalil põhinevate uurimustega ja Elina Öpiku töid on kasutatud minimaalselt. Samas, paljudes punktides langevad EA III esitatud järeldused tõesti Elina Öpiku seisukohtadega kokku, kuid seda küllaltki iseisvalt, kuna peamiseks allikaks olnud ökonoomiaasehaldur Michael von Strokirchi arhiivi ja Rootsi Riigiarhiivi materjali Elina Öpik ei kasutanud. Pealegi pole kokkulangevus sugugi täielik, vaid koguteoses esitatud seisukohad kroonutalupoegade seisundist pärast reduktsiooni erinevad Elina Öpiku kontseptsioonist mitmete põhimõtetlike aspektide poolest.

¹⁰ Aleksander Loit, “Üks radikaalne ettepanek 1692. aastast redutseeritud kroonumõisate majandamiseks Liivimaal”, *Muinasaja loojangust omariikluse läveni. Pühendusteos Sulev Vahre 75. sünnipäevaks*, koost. A. Andresen (Tartu: Kleio, 2001), 224, 231–232.

¹¹ Vt Aleksander Loit, *Kampen om feodalrätan. Reduktionen och domänpolitiken i Estland 1655–1710, I* (Uppsala 1975), 260–261. Selles esitatud viidetele võib tuua ka lisaks: Riksarkivet [edaspidi RA], Schirrens samling, Originalhandlingar, vol. 3, Kammerkolleegium Liivimaa kindralkuberner J. J. Hastferile, 16.04.1694.

¹² Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk: nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Stockholm, Stehag: Symposium, 2000), 92.

¹³ Kuna vastav peatükk valmis esimeses versioonis juba 2006. aastal, siis tugines see eelkõige kahel varasemal artiklil: Seppel, “Kroonutalupoegade seisund”; Marten Seppel, “Die Entwicklung der ‘livländischen Leibeigenschaft’ im 16. und 17. Jahrhundert”, *Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung*, 54:2 (2005), 174–193. Juba viimati nimetatud artiklis on täies ulatuses refereeritud ka Karl XI 1687. aasta kirja Eestimaa reduktsioonikomisjonile (sarnaselt EA III, lk 333). Sellele vaatamata süüdistas alles hiljaaegu Kroon mind selle kuninga kirja valikulises refereerimises: Kalle Kroon, “Eestlaste vabadusest ja väest Rootsi aja lõpul”, *Horisont*, 2 (2013), 38.

Kroon süüdistab Elina Öpikut juhendumises partei etteantud suunistest ning iseloomustab seda ideoloogiat 1960. aastate algul ilmunud kirjandusega. Elina Öpiku sildistamine ei lükka aga kuidagi ümber tema kaalukaid vastuargumente Aleksander Loidi teesidele. Tuleb arvestada, et rääge ideoloogiline raamistik ei puuduta Elina Öpiku hilisemaid töid, mis olid peamiselt aluseks Öpiku sõnastatud vastuargumentidele Aleksander Loidile 1996. aastal. Loidiga debateerimisel tugines Öpik ennekõike oma 1993. aastal valminud käsikirjale “Mõisate reduktsioon”, mida tõendab käsikirja mapile tehtud märge käsikirja uuesti läbivaatamisest 1996. aasta 23.–24. aprillil ehk vahetult enne Tartu diskussiooniõhtut (29. aprillil).¹⁴

Ei saa jääda tähelepanuta, et Öpik kohendas viiekümne aasta jooksul oluliselt oma väiteid. Veel 1955. aastal rõhutas ta ühemõtteliselt, et kuigi koos reduktsiooniga oli kuningas Karl XI teinud juttu talurahva vabastamisest, siis mingeid konkreetseid samme sellele ei järgnenud. Pärisorjuse küsimust kasutanud kuningas üksnes poliitilise manöövrina Liivimaa aadli vastu.¹⁵ Seega erinevad nendest Öpiku varasematest seisukohtadest EA III köites esitatud väited kardinaalselt – Karl XI ei loobunud oma kavatsusest kroonumõisates “pärisorjus” kaotada, vaid peamised printsiibid kuninga 1681. ja 1687. aasta nõudmistest talurahva “vabastamisest” pärisorjusest viidi ka ellu (lk 332–333). Kindlasti ei tulenenud pärisorjuse küsimus üksnes sisepoliitilisest vastuseisusust aadliga, vaid oli ka reaalselt “kristlik”, kameralistlik ning ökonoomia- ja õiguspoliitiline samm. Õigupoolest taandus ka Elina Öpik sellisest positsioonist juba selgelt oma hilisemates uurimustes. 1992. aastal ilmunud “Eesti talurahva ajaloo”¹⁶ ei kahelnud Öpik enam Karl XI siiruses, et kuningas tõepoolest tundis “võõrastust ja vastumeelsust balti pärisorjuse suhtes” ning tegemist polnud ainuüksi konfliktiga Liivimaa aadliga. Samas väljendab Öpik jätkuvalt seisukohta, et 1681. aasta nõudmistele “reaalseid samme, mis lubaksid rääkida pärisorjusevastasest agrarpoliitilisest kursist, ei järgnenud” ning tõenäoliselt

¹⁴ Käsikiri jõudis käesoleva autori valdusse Lembit Jaanitsa ja Enn Tarveli vahendusel 2009. aasta suvel. Käsikirja koopia on hoiul Tartu Ülikooli üldajaloo osakonnas ja kõigile kättesaadav. EA III peatükkide koostamise ajal tutvusid käsikirjaga ka Ülle Tarkiainen ja Enn Küng. Käsikirja originaal koos Elina Öpiku muu käsikirjalise pärandiga jõuavad lähiajal Tartu Ülikooli Raamatukokku, kellega on juba vastav kokkulepe, kuid paraku pole aeg võimaldanud materjali korrastada ja üleandmiseks ette valmistada.

¹⁵ *Eesti NSV ajalugu, I: kõige vanemast ajast XIX sajandi 50-ndate aastateni*, toim. A. Vassar (Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus, 1955), 356.

¹⁶ Elina Öpiku teadustööplaanidest nähtub, et Eesti talurahva ajaloo kirjutamise ettevalmistusega alustas ta 1972. aastal ning eesmärk oli “Mõisate reduktsiooni” peatükk valmis saada juba 1973. aasta lõpuks, iseäranis need osad, mis kattusid tema kandidaaditööga.

loobus kuningas talurahva vabastamise ideest riigitulude huvides.¹⁷ Nende viimaste järeldustega ei saa kuidagi nõustuda.

1993. aastal valminud “Mõisate reduktsiooni” käsikirjas selgitab Elina Öpik oma kontseptsiooni hoopis uut moodi. Kui pidada pärisorjusest vabastamise all silmas Karl XI nõudmisi talupoegade tagatud liikumisvabadusest ja õigusest valida ise oma tegevusala (võimalus minna manufaktuuridesse), rääkimata Liivimaa talupoegade võrdsustamisest Rootsi talupoegadega, kel olid ka poliitilised õigused ja esindatus riigipäeval, siis selliste kriteeriumide järgi “pole Karl XI Eesti-, Liivi- ja Saaremaal kunagi vabastanud talupoegi pärisorjusest”.¹⁸ Kokkuvõttes aga rõhutab Öpik ka 1993. aastal, et “mingeid märgatavaid muutusi kroonutalupoegade õiguslikus staatuses pole sellele järgnenud. Pärisorjuse alustala sunnismaisus kroonumõisates ei kadunud.”¹⁹ Kõige viimaseks kirjatööks antud teemal jäi Elina Öpikul juba pärast tema surma 2007. aastal ilmunud “Saaremaa 2” koguteos, kus Öpik väljendas kõige leebemat seisukohta talurahva olukorra muutuste osas pärast mõisate reduktsiooni. Jätkuvalt avaldas Öpik küll veendumust, et talupoegade pärisorjuslik õiguslik staatus jäi püsima, kuid “Vene võimu alla minek katkestas küll talurahvale lootusi andnud arengu, mille jätkudes poleks võimatu olnud ka tema vabanemine pärisorjuse kütkeist”.²⁰ Niisiis asus Öpik lõpuks ikkagi toetama laialt levinud seisukohta Põhjasõja poolt põhjustatud katkestusest pikemaajalistele Rootsi agraarpoliitilistele eesmärkidele, mida käesolev autor on pidanud pigem alusetuks.²¹

Kroon kasutab järjekindlalt mõistet “riigitalupoeg” ja heidab ette, et koguteoses on kasutatud labast eesliidet “kroonu-”. Selline eelistus pole aga siiski maitseasi. 17. sajandi allikad mõisteid “riigimõis” või “riigitalupoeg” veel ei tunne, vaid juttu on ikkagi kuninga ehk kroonumõisatest ja sealsetest talupoegadest (*kronobönder, Kronsbauern*).

Oma retsensioonis väljendab Kroon jätkuvat veendumust, et kroonutalupoegade pojad võisid ilmutada vaba tahet end mujal rakendada lasta, mis tugineb ennekõike 1687. aasta kuninga kirjale, kus keelatakse kroonumõisate rentnikel teha takistusi talupoegadel ennast rakendada “raamatulikes

¹⁷ *Eesti talurahva ajalugu, I*, peatoim. J. Kahk, tegevtoim. E. Tarvel (Tallinn: Olion, 1992), 555–556.

¹⁸ Elina Öpik, *Mõisate reduktsioon* (Tallinn, 1993, käsikiri), 59–60.

¹⁹ *Ibid.*, 61.

²⁰ Öpik, “Rootsi aeg Saaremaal”, 200.

²¹ Marten Seppel, “Veel kord Liivimaa 1668. aasta maapolitiseikordadusest”, *Sõnasse püütud minevik: in honorem Enn Tarvel*, koost. P. Raudkivi, M. Seppel (Tallinn: Argo, 2009), 203; Seppel, “Kroonutalupoegade seisund”, 31.

kunstides” või sõjaväes. Kroon aga ei arvesta, et talupoiste koolisaatmist nõuti samamoodi ka aadlimõisatest (vt EA III, lk 411) ning sõjaväkke värvati samamoodi ka aadlitalupoegi (nagu oli Krooni viidatud Eestimaa ratsarügemendi ülalpidamine ka aadlimõisate kohustus). Seega, kooliga ja armeevõtuga seotud küsimused olid palju laiemad arengusuundumused kui üksnes seostatavad kroonumõisatega ja Karl XI talurahva “vabastamise” nõudmistega. Kooli lubamine ja sõjaväkke värbamine oli riigi laiemates huvides ning pole mingit alust väita, et nende aspektide puhul oleks aadli- ja kroonumõisate puhul tehtud mingisugust põhimõttelist eristamist. Samuti jääb arusaamatuks, millel põhineb Krooni väide, et kroonutalupojad võisid sõjaväkke või kooliõpetajaks minna kelleltki luba küsimata. Allikmaterjalid tõendavad selgelt, et kui kroonutalupojad siirdusid teise mõisa, linna või lihtsalt hulkuma ning neid nõuti rentniku poolt tagasi, siis kuulusid nad tagasitoomisele. Ja seda ka nooremate poegade osas. See on aluseks EA III esitatud väidetele sunnismaisuse edasipüsimisele. Selle kohta olen esitanud juba hulgaliselt tõendeid ja näiteid oma varasemates artiklites.²² Seejuures tuleb selgelt välja, et kroonutalupojad kuulusid väljaandmisele ka linnast.²³ Juba esitatud tõendite lisaks võib tuua allikatest veel ridamisi näiteid, mis tõendavad, et väljaandmisele ei kuulunud üksnes kroonumõisate taluperemehed. Nii näiteks pöördus 1699. aastal Mēdzūla (Meselau) kroonumõisa rentnik taotluspalvega asehalduri poole, et tagasi saada oma seitse talupoissi, kes kõik pidavat viibima Liezere kroonumõisa all erinevates taluperedes, kuid olla Mēdzūla pärusrahvas (*unter Meselau Erblich*). Siiski pani Mēdzūla rentnik ette, ja millega oli põhimõtteliselt nõus ka asehaldur Strokirch, et nendest seitsmest ühe sulase võib kokkuleppe korral vahetada teise Liezere sulase vastu, kes hetkel on jooksus ja viibib omakorda just Mēdzūla mõisa all. Ülejäänud sulased kuulusid aga väljaandmisele.²⁴

Loomulikult, sunnismaisus pole kunagi täielik ega totaalne. Talupoegade liikumisvabadus polnud kunagi täielikult piiratud.²⁵ Sulasrahvas otsis

²² Marten Seppel, “Talupoegade sunnismaisuse küsimus Liivimaal Rootsi võimuperioodil”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2002), 21–46; Seppel, “Kroonutalupoegade seisund”, 25–26 (eriti viited 16, 17); Seppel, “Veel kord”, 198–199 (viited 39, 42); Marten Seppel, “Mis muutus talurahva seisundis?”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 398–399 (viited 64, 65, 68).

²³ “[...] wie nun E. E. Raht solchen Bauren aufgesehene Abforderung desto eher und ungeweigert hätte ausgeben sollen, weiln selbiger ein unmittelbarer Königl.-r Baur ist.” Latvijās Valsts vēstures arhīvs [edaspidi LVVA], 7349. f., 1. apr., 41. l., 286. lp, E. Soopi *Rescript pro extrad. Rustico Regio ad Senat: Rig.*, 11.04.1687.

²⁴ LVVA, 7400. f., 1. apr., 22. l., 161. lp., M. v. Strokirch Liezere rentnikule, 26.04.1699, konsept.

²⁵ Vt selle kohta: Marten Seppel, “Talupoegade sunnismaisuse küsimus”, 21–46.

sageli teenistust teise mõisa alt, samuti alati jõudis osa talurahvast külast linnadesse või muudele tegevusaladele. Pärushärrast võimaldas vabaneda ka kehtinud legaalsed aegumistähtjad ning naised võisid abielluda võõrsile. Samuti oli tavapärane, et härra teadmisel või tema ükskõiksusest elas osa talurahvast mujal. See kõik aga ei tähenda, et üldprintsipiina poleks valitsenud talupoegade sunnismaisust (st mõisnik võis igal ajal talupoja välja nõuda). Seega, EA III-s esitatud väited kroonutalupoegade jätkuva sunnismaisusliku seisundi kohta on kindlasti seni rohkem allikatega fundeeritud kui Kalle Krooni väljendatud veendumus talurahvale antud õigusest ennast soovi korral mujale rakendada. Väide, et talupoegadele oli antud vabadus väljapoole taluühiskonda omaale amet valida, vajab esmalt tõsisit verifitseerimist otseste allikatega.

Lõpuks Kalle Kroon küsib, kas 1696. aasta ökonoomiareglement võttis ikka kõik kokku, mis Rootsi kuningatel eesti talupoegade kohta öelda oli. Hoolimata sellest, et ka Aleksander Loit on alati rõhutanud ökonoomiareglemendi tähtsust kõrvuti 1691. aasta ökonoomiaasehaldurite instruksiooniga, millega viidi ellu Karl XI talurahvapoliitika,²⁶ pole ilmselt Kalle Kroon kunagi soovinud leppida sellega, et kroonumõisate talupoegade õigused jäid nii piiratuks, nagu see oli fikseeritud 1696. aasta ökonoomiareglemendis.²⁷

Korralduse ökonoomiareglemendi väljatöötamiseks andis teatavasti otseselt kuningas Karl XI Liivimaa kindralkuberner Jacob Johann Hastferile. Kuningas avaldas lootust, et peagi töötatakse välja eraldi reglement, mis selgelt reguleeriks kroonurentnike suhteid talupoegade ja viimaste õigust nende peale kaevata. Seniks käskis kuningas asehalduritel veel kord kooskõlas 1691. aasta instruksiooniga inspekteerida kroonuvaldusi, et talupojad poleks rendilepingute vastaselt liigselt koormatud või “türanlikult” koheldud.²⁸ Ökonoomiareglemendi peamine autor oli Michael von Storkirch, kes oli olnud Karl XI reduktsioonipoliitika täideviija Liivimaal

²⁶ Aleksander Loit, “Pärisorjuse kaotamine Eestis Rootsi ajal”, *Kleio*, 1 (15) (1996), 12; Aleksander Loit, “Feodaalkorra lagunemine Eestis”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 380; vt ka Mati Laur, Katrin Kello, “Rootsi aja pärand 18. sajandi Liivimaa agraarsuhetes”, *Muinasaja loojangust omariikluse läveni: pühendusteos Sulev Vahtre 75. sünnipäevaks*, koost. A. Andresen (Tartu: Kleio, 2001), 259.

²⁷ Vrd Kalle Kroon, “Riigitalupoegade vaba ametivaliku võimalustest”, *Ajalooline Ajakiri*, 3 (2013), 387.

²⁸ Sigurd Schartau, *De svenska östersjöprovinserna vid det stora nordiska krigets utbrott*, 1 (Stockholm, 1925), 10; Vello Helk, *Den svenske regerings bestræbelser for at forbedre bøndernes forhold i Livland og Estland under kong Karl XI's egenregering*, Diss. (Århus, 1952), 61–63. Ökonoomiareglemendi koostamise kohta vt lähemalt: Seppel, “Kroonutalupoegade seisund”, 30–31.

algusest peale, kui teda 1681. aastal oli määratud koos Robert Lichtoni ja veel kolme ametnikuga Liivimaa reduktsioonikomisjoni liikmeks (EA III, lk 289). Seega pole ühtegi alust väita, et ökonoomiareglement oleks kuidagi kõrvale kaldunud Karl XI “tegelikust” soovist talurahvale palju suuremaid vabadusi anda.

Huvitava aspektina juhtis aga Elina Öpik tähelepanu, et tegelikult pole üldse teada, et 1696. aasta ökonoomiareglementi oleks esialgu Liivimaal laiemalt publitseeritud või üle maa kirikukantslitest talurahvale tutvustatud.²⁹ Samas oli reglement mõeldud juhtnööriks mitte pelgalt asehalduritele, vaid ka mõisarentnikele ja kroonutalupoegadele.³⁰ Näib tõesti, et reglement jäi esialgu ainult ametkondlikuks kasutuseks ja levis üksnes käsikirjalisena ja rootsikeelsena. Alles 1707. aastal, seoses Liivimaa maapolitseikorralduse uuesti trükiks ettevalmistamisega, avaldas asehaldur Gustav Adolf Strömfeldt soovi, et ka Liivimaa ökonoomiareglement “võiks olla saksa keelde pandud ja trükitud, et saada üldist tähelepanu”. Strömfeldt kirjutas sellest asehaldur Strokirchile ning sai teada, et Liivimaa riigisekretär Michael von Segebade ongi juba tõlkimisega ametis, mille edenemise kohta küsis Strömfeldt veel oktoobris 1707 Segebadelt aru.³¹

Kokkuvõttes tuleb kindlasti tõdeda, et nii nagu 1681. aastal Liivimaa maapäevale tehtud ettepanekus nõudis kuningas kroonutalupoegade olukorra muutmist võrreldes aadlitalupoegadega, siis selline nihe viidi ka järgnevalt selgelt ellu. Kroonumõisates keelati talupoegade müümine maast lahus, talupoegade koormised fikseeriti ja osalt normeeriti, nad ei allunud enam mõisahärra politsei- ja kohtuvõimule, nad said esitada kaebusi oma mõisahärra vastu. Viimati on Aleksander Loit rõhutanud ka aspekti, et kroonumõisate rentnikud kaotasid ühtlasi feodaalse prerogatiivi nõuda talupoegadet “maritagiumi” (so trahvi või hüvitist, kui nende tütreid abiellusid väljapoole mõisa piire).³² Abiellumise piirangutel pole aga Liivimaa pärisorjuse juhtumis kunagi tähtsust olnud ning *maritagiumi* või *formariage* maksmise praktika kohta puuduvad tõendid. EA III-s (lk 332) on küll toodud näide ühest 1668. aasta instruktsioonist Ahja ja Kastre mõisate opmanile, kus on ette kirjutatud, et kui keegi võõras talupoeg tahab

²⁹ Öpik, *Mõisate reduktsioon*, 74.

³⁰ Nõnda selgitas ka nt Rootsi kammerkolleegium 1698. aastal: “[...] det Reglemente, som Eders Kongl. May:tz [...] den 21. Marty 1696. så wäll till Oeconomie betienternes, som Arrendatorernes och Böndernes på Crono godzen i Liflandh, underdånige effterrättelse under uthfärdat hafwer”: RA, Kammarkollegiets kansliet, vol. B I a:27, Kammerkolleegium kuningale, 5.09.1698.

³¹ LVVA, 7349. f., 1. apr., 321. l., 540–542 lpp., G. A. Strömfeldt M. v. Segebadele, 8.10.1707.

³² Loit, “Feodaalkorra”, 379.

ühte tütarlast endale naiseks viia, siis tuleb tal vana tava järgi mõisa tuua üks rebasenahtk.³³ Üks hiljaaegu avastatud Arnold Soomi väljakirjutus on pannud aga kahtlema, kas rebasenahtk tuli ikka tuua just kompensatsiooniks soovitud mõrjsja eest. Tegemist võis olla 17. sajandil Liivimaal levinud laiema praktikaga, et mõisa midagi paluma minnes tuli härrale või mõisa- valitsejale tuua alati meehead, milleks sageli oli rebasenahtk. Sellise tõlgendusvõimaluse pakub Arnold Soomi väljakirjutus ühest Laiuse talupoja Kassiwere Luca kaebusest ülemvalitsejale 1654. aastal. Nimelt oli nimetatud talupoeg käinud opmani juures palumas, et see lubaks tal jääda tema seniste koormiste juurde, mille kohta oli tal ette näidata ka pärushärra vabaduskiri. Mõisa ülemvalitseja Samuel Fabricius selgitas seda aga hiljem pärushärra Henrik Flemingule, et “kuna Luca ei viinud opmanile midagi, oli ta tema kuradile saatnud” ning kirja lõpuks ülemvalitseja resümeerib: “Oleks ta opmanile ühe rebase toonud, oleks teda küll kuulda võetud” (*Hätte er dem H. Hauptman einen Fuchs gebracht, er wäre wohl gehört worden*).³⁴

Lõpuks võib Krooniga vähemalt ühes asjas nõustuda – ajaloolistele mõistetele tähelepanu pööramine on ülimalt oluline.³⁵ Juba Aleksander Loit ei jätnud pärisorjuse defineerimise küsimust täielikult kõrvale, vaid rõhutas oma 1996. aastal ilmunud artiklis, et pärisorjuse mõiste peab leidma meie ajaloos kindlama ja ühese määratluse ning pakkus selleks ungari ajaloolase *László Révész*i *pärisorjuse kontseptsiooni*. Need sõltuvusvormid, mis tema arvates konstitueerisid pärisorjusliku korra, olid järgmised: sunnimaigus; keeld vabalt ametit või elukutset valida; talupoegade müümine maast lahus; allumine mõisahärra politsei- ja kohtuvõimule; kitsendused vallasvara omamiseks; võimaluse puudumine esitada kaebusi oma mõisahärra vastu; ja teised kitsendused, näiteks mõisakoormiste normeerimatus, vaba valiku järele abielluda ja eriline maks talutütre abiellumisel väljapoole mõisa piire, relvakandmise keeld, talupoegade eemalolek avalikust elust.³⁶

Loomulikult jääb hoopis omaette küsimuseks, mida mõisteti “pärisorjuse” all 17. sajandil Rootsi võimude poolt. Samuti pole üheselt selge,

³³ “Wan Ein Fremder Baur Auß hiesigem Gebiet Eine Magdt heurahtet weißwegen Alten gebrauch nach er Einen Fuchs balgh im Hoffe Liefern muß welcher der Herrschafft muß berechnet werden” (EAA, f. 1, n. 1, s. 71, l. 3–9).

³⁴ Tartu Ülikooli Raamatukogu, f. 152, s. 150, A. Soomi ärakiri ülemvalitseja S. Fabricius H. Flemingule, 17.11.1654. Huvipakkuva seigana tuleb sellest kirjast ühtlasi välja, et talupoeg Luca oli püüdnud opmani ees ennast õigustada pärushärralt saadud kaitskirjaga, mille peale oli opman talle vastanud: “Was Herr, der Herr ist für den Teufel in Schweden”, ja endale vastu rinda lüües kuulutanud: “Ich bin der Herr und kein ander.”

³⁵ “Pärisorjuse” termini kohta vt: Seppel, “Die Entwicklung”; Marten Seppel, “Mis on pärisorjus?”, *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2007* (Tartu, 2008), 179–191.

³⁶ Loit, “Pärisorjuse kaotamine”, 6.

millised nendest Loidi poolt loetletud teguritest peavad olema kehtestatud või kaotatud, et pärisorjus eksisteeriks või mitte. Senine uurimisseis ei luba kuidagi väita, et need kõik sõltuvusvormid Karl XI reformidega likvideeriti, kuigi paljud nendest tõesti. Olemasolev allikmaterjal tõendab, et sunnismatus jäi püsima, jätkuvalt jäid alles kitsendused vallasvara omada ning mingeid reservatsioonid ei tehtud talurahva relvakandmise keelule (sõjaväkke värbamine selle alla ei käi). Sellele lisaks on senine debatt peaaegu täiesti läinud mööda Elina Öpiku väga kaalukast väitest, et Rootsi riigivõim ei käsitanud Eesti- ja Liivimaa kroonutalupoegade koormisi mõisale mitte otseselt rendina nende kasutuses oleva maa eest, vaid 1691. aasta instruksiooni ja 1696. aasta ökonoomiareglendi järgi kroonutalupoja suhe tema poolt haritava maaga oli jäänud samaks, mis see oli olnud enne reduktsiooni.³⁷ Tõepoolest kannab 1696. aasta ökonoomiareglendis talupoegade kohustusi käsitav neljas peatükk pealkirja “Talurahvakohustus” (*IV. Von der Bauern Pflicht*).³⁸ Seega räägib ökonoomiareglement otseselt talupoegadel lasutatavast “kohustusest” mõisa ees, mitte rendist. See on väga oluline aspekt, kuna pärisorjuse ühe keskse tunnuse järgi olid mittevabad sunnitud maksma andameid ja tegema tasuta tööd, kuna olid isiklikult oma keha läbi mõisale alluvad, mitte polnud tegemist lepingulise rendisuhtega.³⁹ Kroon ütleb, et talupojad olid kuninga poolt ainult teatud tingimustel rendile antud (lk 277). Kuid see näitabki talurahva jätkuvat sotsiaalset staatust – nad olid kuninga poolt koos muu mõisa juurde kuuluva varaga rendile antud, seeläbi olid nad kohustatud tasuma ka mõisakoormisi ning kõik nendes puutuv kuulus ökonoomiaasehalduri kompetentsi.

³⁷ Öpik, *Mõisate reduktsioon*, 75.

³⁸ Väljend “Bawrspflicht” oli levinud iseäranis Rügenis ja Ees-Pommeris 17. sajandil, mida näiteks kasutas palju David Mevius oma 1645. aastal ilmunud traktaadis ning seda väga selgelt pärisorjuse tähenduses ja sünonüümina (“Die Leibeigenschaft oder Bawrspflicht”). “Bawrspflicht” tekkis sünni läbi ja sidus seeläbi taluperemehed mõisnikuga. Pole siiski selge, kui sihiteadlikult seda väljendit Liivimaa ökonoomiareglendis on kasutatud, kuna ei saa välistada, et silmas peeti lihtsalt talupoegade kohustusi, ilma kaugema terminoloogilise tagamõtteta. Termin kohta vt lähemalt: Carl Johannes Fuchs, *Der Untergang des Bauernstandes und das Aufkommen der Gutsherrschaften* (Strassburg, 1888), 110–111; Oliver Schihin, “Zwischen gelehrtem Recht und territorialer Praxis: einige Aspekte der Leibeigenschaftstheorie von David Mevius”, *David Mevius (1609–1670): Leben und Werk eines pommerschen Juristen von europäischem Rang*, hrsg. von N. Jörn (Hamburg: Dr. Kovac., 2007), 84.

³⁹ Heide Wunder, “Serfdom in later medieval and early modern Germany”, *Social relations and ideas: essays in honour of R. H. Hilton*, ed. by T. H. Aston, P. R. Coss, Ch. Dyer, J. Thirsk (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 266.

ABSTRACT: A reply to Kalle Kroon on issues related to the status of the crown peasantry

The Historical Journal has actively mediated the debate on the issue of Swedish King Charles XI's plans to abolish serfdom in the provinces of Estland and Livland after the reduction of the estates in the 1680s. The review by Kalle Kroon of "Eesti ajalugu III" (History of Estonia, vol. III, ed. by Enn Küng and Marten Seppel, Tartu 2013) published in the last issue can be clearly seen as a continuation of this debate. Alas, Kroon has found non-existent contradictions in the reviewed volume, e.g. the volume does not argue that peasant movement was totally unaccepted or that peasants could not complain about their high dues during the revision.

Kroon states that there were "quite a number" of peasants who bought their freedom from corvée after the reduction of estates. On the contrary, Ülle Tarkiainen has shown that only 60 farmsteads out of 6387 paid so-called 'Leide' instead of corvée in the 19 parishes of Northern Livland. It should also be pointed out that even as late as 1693, the governor-general of Livland saw only Swedes and Finns (but not Estonians and Latvians) as potential reserve soldiers in the event that the Swedish system of *indelningsverket* were to be applied in the Baltic provinces.

Kroon criticises the studies by Elina Öpik that appeared in the Soviet period and believes that the chapter in "Eesti ajalugu III" on the status of the crown peasantry is merely a copy of Öpik's conception. Historiographically speaking, however, it is important to note that Elina Öpik changed her views over the course of fifty years and there are some principal differences between her standpoints (especially the older ones) and the conclusions of the chapter under consideration.

Kroon is convinced that crown peasants were not attached to estates and in particular that the younger sons of a household could leave farming at will. However, sources very clearly verify that when apprehended, all fugitive crown peasants were returned to their previous manor in the 1680s and 1690s. There is no evidence of the peasants' freedom to leave of their own will.

In conclusion, it should be agreed that after 1681 the status of the peasantry on crown estates differed to a certain degree from that of the peasantry on noble estates as the King had demanded. It was forbidden to sell off crown peasants, the taxes and dues of crown peasants were fixed and partly standardised, the leaseholders of crown estates could no longer act as omnipotent lord over the peasants in police and court matters, and crown

peasants could sue their lords in the royal courts or the provincial administration. However, crown peasants were still bound to their manors, their property rights were very limited, and they had no right to possess weapons. Crown peasants were not copy- or leaseholders of their farmsteads and their customary dues to the manor were not regarded as rent. Rather they were merely the property of manors that were leased out under the supervision of the economic management governors of the provinces.

KEYWORDS: Serfdom, crown peasantry, reduction, Baltic provinces, Sweden.

MARTEN SEPPEL (b. 1979) is Lecturer in Modern History at the University of Tartu.*

---

* Correspondence: Institute of History and Archaeology, University of Tartu, Ülikooli 18, 50090 Tartu, Estonia. E-mail: Marten.Seppel@ut.ee